

TA'LIM JARAYONIDA PSIXODIAGNOSTIK METODIKALAR TUSHUNCHASI VA ULARNING NAZARIY ASOSLARI

Umirzaqova Munisxon Akramaliyevna
Pop tumani 11- sonli AFChO'SM umumiy
o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada psixodiagnostik metodikalar tushunchasi, ularning psixologik tadqiqotlardagi o'rni hamda nazariy asoslari yoritiladi. Shuningdek, psixodiagnostik metodlarning turlari, qo'llanilish jarayoni va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar:Psixodiagnostika, metodika, test, kuzatish, so'rovnoma, psixologik diagnostika, shaxs, tadqiqot, nazariy asos

KIRISH

Psixodiagnostika psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, insonning psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va ruhiy holatini o'rganishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda turli psixodiagnostik metodikalar qo'llaniladi. Psixodiagnostik metodikalar insonning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash, baholash va tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan ilmiy usullar majmuasidir. Ular psixologik tadqiqotlarda obyektiv ma'lumot olish imkonini beradi. Psixodiagnostikaning nazariy asoslari umumiy psixologiya, differensial psixologiya va eksperimental psixologiya fanlariga tayanadi. Ushbu metodikalar inson psixikasini ilmiy jihatdan o'rganish tamoyillariga asoslanadi. Psixodiagnostik metodlarning asosiy turlariga kuzatish, suhbat, test, anketa va eksperiment metodlari kiradi. Har bir metod ma'lum maqsad va vazifalarga xizmat qiladi.

Kuzatish metodi inson xulq-atvorini tabiiy sharoitda o'rganishga imkon beradi. Bu metod ayniqsa bolalar psixologiyasida keng qo'llaniladi. Test metodlari esa shaxsning intellekti, qobiliyati, emotsional holati va xarakter xususiyatlarini aniqlashda samarali hisoblanadi. Zamonaviy psixologiyada standartlashtirilgan testlardan keng foydalaniladi. So'rovnoma va suhbat metodlari insonning fikrlari, hissiyotlari va motivlarini o'rganishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Psixodiagnostik metodikalarning asosiy talablari obyektivlik, ishonchlilik va validlik hisoblanadi. Metodikaning natijalari aniq va haqqoniy bo'lishi muhimdir.

Psixodiagnostika ta'lim, tibbiyot, mehnat faoliyati va psixologik maslahat jarayonlarida keng qo'llaniladi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash va individual yondashuvni tashkil etishda muhim ahamiyatga

ega. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan kompyuterlashtirilgan psixodiagnostik metodlar ham keng tarqalmoqda. Bu esa tadqiqotlarning tezkorligi va aniqligini oshirmoqda.

Psixodiagnostika — bu psixologiya fanining shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini, qobiliyatlarini, temperamenti, xarakteri, motivatsiya tizimi, ijtimoiy munosabatlari hamda emotsional holatini aniqlash, baholash va tahlil qilish bilan shugʻullanuvchi sohasi hisoblanadi. Mazkur yoʻnalish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega boʻlib, u taʼlim tizimi, ishlab chiqarish, sogʻliqni saqlash, harbiy soha, sport va boshqaruv tizimlarida keng qoʻllaniladi.

Psixodiagnostika atamasi ilk bor XX asr boshlarida psixologiyada ilmiy termin sifatida shakllandi. Uning rivojlanishida A. Bine, G. Ebbingauz, K. Yung, L. Tyorston, R. Kettell, D. Veksler, X. Eysenck, F. Gʻ. Allport kabi olimlarning ishlari muhim oʻrin tutadi. Ularning tadqiqotlari shaxsning ruhiy jarayonlarini miqdoriy va sifat jihatdan oʻlchash imkonini bergan yangi test tizimlarini yaratishga zamin boʻldi.

Psixodiagnostikaning asosiy maqsadi — inson ruhiyatining individual xususiyatlarini ilmiy asosda aniqlash, oʻlchash va baholashdir. Bu jarayon orqali shaxsning intellektual, emosional, motivatsion va ijtimoiy sohalardagi imkoniyatlari aniqlanadi, shuningdek, ularni rivojlantirish boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Psixodiagnostika oʻz mohiyatiga koʻra, psixologik jarayonlarni diagnostik mezonlar asosida oʻlchash va psixik hodisalarni tahlil qilishga qaratilgan faoliyatdir. Unda turli testlar, soʻrovnomalar, proektiv usullar, kuzatuv va suhbat metodlari qoʻllaniladi. Ushbu vositalar orqali insonning ichki kechinmalari, tafakkuri, hissiyoti, irodasi va xulq-atvori haqida muhim maʼlumotlar olinadi.

-Zamonaviy psixodiagnostika quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

-Ilmiylik tamoyili (metodikalar nazariy asosga ega boʻlishi lozim);

-Obyektivlik tamoyili (diagnostik natijalar tadqiqotchining subʼektiv fikriga bogʻliq boʻlmasligi kerak);

-Tizimlilik tamoyili (shaxs xususiyatlarini kompleks tahlil qilish zarur);

-Individual yondashuv tamoyili (har bir ishtirokchi shaxs sifatida oʻrganiladi);

-Etika tamoyili (psixologik tadqiqotda ishtirokchining shaxsiy huquqlari hurmat qilinadi).

Psixodiagnostikada ishlatiladigan metodlar:

1. Psixometrik testlar — bu psixologik oʻlchovlarning eng keng tarqalgan turi boʻlib, insonning kognitiv va shaxsiy xususiyatlarini oʻlchashga imkon beradi. Misol uchun, iqtidorli va aqliy qobiliyatlarni baholash uchun turli xil testlar (masalan, Wechsler testi) ishlatiladi.

2. Proyektiv usullar — bu usullar shaxsning ichki dunyosini, asosan, vizual materiallar orqali tushunishga yordam beradi. Masalan, Rorschach testi, TAT testi (Tavlarning psixologik shaxsiy testlari).

3. Kuzatuv — psixologi va tahlilchi tomonidan shaxsning tabiiy holatdagi harakatlarini, o'zini tutishini kuzatish. Bu metod shaxsning psixik holatini real sharoitlarda aniqlashga yordam beradi.

4. Suhbat — bu metodda psixolog yoki psixoterapevt bemor yoki ishtirokchi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilib, uning ichki holatini, psixologik muammolarini o'rganadi. Suhbatning turli usullari mavjud, masalan, diagnostik yoki terapevtik suhbat.

Psixodiagnostikaning roli va ahamiyati:

Psixodiagnostika insonni o'rganishning muhim ilmiy yo'nalishi sifatida shaxsni to'liq anglash, uning imkoniyatlarini baholash va rivojlantirishda asosiy o'rin tutadi. Psixodiagnostika jarayonida olingan ma'lumotlar nafaqat diagnostika, balki shaxsning rivojlanishiga yo'l-yo'riq ko'rsatish, psixoterapiya yoki boshqa yordam ko'rsatishning samarali usullarini ishlab chiqishga imkon yaratadi.

1.2. Psixodiagnostik metodikalarning ilmiy asoslari

Psixodiagnostik metodikalar — bu inson ruhiy holatini, shaxsiy sifatlarini yoki aqliy faoliyatini o'lchashga mo'ljallangan ilmiy asosdagi test, so'rovnomalar, kuzatuv yoki proyektiv topshiriqlardir. Ularning yaratilishida psixologiya, statistika, pedagogika va fiziologiya fanlarining yutuqlari keng qo'llaniladi hamda bu psixodiagnostika sohasida qo'llaniladigan metod va vositalarning ilmiy va nazariy asoslarini tashkil etadi. Har bir psixodiagnostik metodika ilmiy prinsiplar va metodologiyaga tayanadi, chunki psixologik diagnostika faqat ilmiy asoslangan va ishonchli natijalar berishi mumkin.

Psixodiagnostik metodikalar har doim psixologiyaning umumiy nazariyaga asoslanadi. Psixologiya fanida psixodiagnostika metodlarining ishlab chiqilishi va qo'llanilishi asosan quyidagi ilmiy asoslarga tayanadi, bularga **Psixologik nazariyalari** ya'ni Psixodiagnostik metodlar umumiy psixologik nazariyalarga, shuningdek, shaxsiyat va psixologik jarayonlar (e'tibor, xotira, hissiyotlar, tafakkur va boshqalar) haqida mavjud ilmiy tushunchalarga asoslanadi. Masalan, psixoanalitik, kognitiv, biheviyistik, gumanistik, ekzistensial va boshqa yo'nalishlarning psixodiagnostik metodlari asosida turli metodikalar ishlab chiqilgan, **Psixometriya** psixologik o'lchovlar nazariyasi, psixodiagnostik metodlarni ilmiy asosda o'lchash va tahlil qilish imkonini beradi. Psixometrik metodlar psixologik xususiyatlarni miqdoriy tarzda o'lchashga imkon yaratadi. Masalan, IQ testlari (aql-idrokni o'lchash) yoki MMPI (Minnesota multiphasic personality inventory) testi (shaxsiyatni o'lchash), **Falsafiy asoslar**, Psixodiagnostika metodikalarining ilmiy asoslarida falsafiy

yondashuvlar ham mavjud. Psixologiya fani o'zining ilmiy asoslarini faqat psixologik faktlarga asoslanib tuzadi, lekin ularning tasniflanishi va talqin qilishida falsafiy nuqtai nazar ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, psixodiagnostikaning **ontologik** va **epistemologik** asoslari, ya'ni odamning ichki dunyosini qanday anglash va o'lchash, va bu bilimlarni qanday to'plash kerakligi haqida ilmiy bahslar mavjud.

Psixodiagnostik metodlar ilmiy asosda o'lchash va baholashni amalga oshiradi, chunki psixologik xususiyatlarni to'g'ri o'lchash metodikasiz amalga oshirib bo'lmaydi. Psixodiagnostik metodikalar quyidagi ilmiy asoslarni o'z ichiga oladi:

Psixodiagnostik metodlarning ishonchliligi (reliability) — bu metodlarning natijalari takrorlanishi mumkinligini anglatadi. Boshqacha aytganda, metodning natijalarini boshqa vaqt yoki boshqa odamlar bilan qo'llaganda, ular bir xil bo'lishi kerak. Psixodiagnostik metodlar shunday bo'lishi kerakki, ular har doim takrorlangan testlar orqali xuddi shu natijalarni beradi. Reliability quyidagi turli o'lchovlar yordamida baholanadi:

- **Test-retest ishonchliligi:** Agar bir xil test bir necha marta o'tkazilsa, uning natijalari barqaror bo'lishi kerak.
- **Inter-rater ishonchliligi:** Agar ikki yoki undan ortiq baholovchilar biror testni o'tkazsa, ularning natijalari o'xshash bo'lishi kerak.
- **Internal consistency:** Agar testdagi savollar bir-biriga bog'langan bo'lsa, natijalar bir xil bo'lishi kerak.

Psixodiagnostik metodlarning to'g'riligi (validity) — bu metodning aslida o'rganilayotgan psixologik xususiyatni o'lchash qobiliyatidir. Ya'ni, metodning o'lchayotgan narsasi o'zi uchun kerakli va aniq bo'lishi kerak. To'g'rilikning turlari:

- **Kontent to'g'riligi:** Test yoki metodning barcha mumkin bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'z ichiga olishi kerak. Masalan, **intellektual qobiliyatni o'lchashda** testning barcha zarur sohalarini qamrab olishi lozim.
- **Kriteriyaga to'g'rilik:** Test natijalari boshqa mustaqil o'lchovlar bilan bog'lanishi kerak. Masalan, biron-bir **shaxsiy xususiyatlar testi** natijalari shaxsning haqiqiy xulq-atvori yoki boshqa psixologik tahlillarga mos kelishi kerak.
- **Konseptsional to'g'rilik:** Test o'zining maqsadiga muvofiq holda psixologik jarayonlarni o'lchashi kerak. Misol uchun, test shaxsning **emotional holatini** yoki **motivatsiyasini** baholash uchun mos bo'lishi kerak.

Psixodiagnostik metodlarning ilmiy asoslaridan yana biri **normativ asoslanish**dir. Psixodiagnostik metodlar insonlarning turli xususiyatlarini normaga muvofiq o'lchashga qaratilgan. Masalan, intellektual testlar (IQ testlari) va boshqa shaxsiyat o'lchovlari normalarga asoslanadi va testlarning natijalari statistik ko'rsatkichlar yordamida baholanadi. Test natijalari, umumiy guruhdan ajratib

ko'rsatilgan statistik normaga qarshi baholanadi, shundan so'ng individuallarni turli guruhlariga ajratish mumkin bo'ladi.

Psixodiagnostik metodikalar, asosan, bir nechta asosiy psixologik nazariyalarga tayangan holda ishlab chiqilgan. Bu nazariyalar metodikalarni yanada mukammal va ishonchli qilishga yordam beradi. Quyidagi psixologik nazariyalar psixodiagnostika metodlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega:

Freydning psixoanalitik nazariyasiga asoslangan metodlar odamning ichki kechinmalarini va ongsiz jarayonlarni tahlil qilishga mo'ljallangan. **Proyektiv metodlar** (masalan, Rorschach testi) bu nazariyaga tayanib, shaxsning ongsiz xohishlarini, qo'rquvlarini va boshqa psixologik hodisalarini aniqlashga qaratilgan.

Xulq-atvor nazariyasiga asoslangan metodlar odamning tashqi muhitga qanday munosabatda bo'lishini va uning harakatlarini qanday o'zgartirish mumkinligini o'rganadi. Xulq-atvor psixologiyasi testlari va metodlari odatda **kognitiv va ijtimoiy xulq-atvorni** tahlil qilishga yo'naltirilgan.

Gumanistik psixologiya insonning o'z-o'zini anglashiga, ichki motivatsiyasiga va o'zgarishga bo'lgan ehtiyojlariga e'tibor qaratadi. Gumanistik metodlar odatda **interv'yu va suhbat** metodlari orqali shaxsning o'zini tushunishga va uning rivojlanish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan.

Kognitiv psixologiya odamning tafakkurini, xotirasi va e'tiborini o'rganishga qaratilgan. Bu sohada ishlab chiqilgan metodlar psixologik xususiyatlarni **miqdoriy va sifatli** o'lchashga yordam beradi. **IQ testlari va kognitiv funksiyalarni baholash metodikalarining** ilmiy asoslari kognitiv psixologiyaga tayanadi.

Metodikani ishlab chiqish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat:

1. Diagnostika maqsadini aniqlash;
2. O'lchanadigan psixologik xususiyatni tanlash;
3. Savollar yoki topshiriqlar tizimini yaratish;
4. Pilot sinov (kichik guruhda tekshirish);
5. Statistika asosida ishonchlilik (reliability) va haqiqiylik (validity)ni tekshirish;
6. Yakuniy variantni ishlab chiqish.

Har bir metodika shaxsning ma'lum bir jihatini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, R. Kettellning 16PF testi — shaxsning 16 ta asosiy faktori bo'yicha xarakterini o'lchaydi; MMPI testi — psixik holatdagi og'ishlar va shaxsning emotsional barqarorligini aniqlaydi; Eysenck testi — ekstraversiya va nevroitiklik darajasini baholaydi.

Metodikalar nazariy asosga ega bo'lmas ekan, ular ilmiy qiymatga ega bo'lmaydi. Shu sababli har bir psixodiagnostik vosita psixologik kontseptsiyaga tayanadi. Masalan:

Kognitiv yondashuv asosidagi testlar (intellektni o'lchash);

Psixoanalitik yondashuv asosidagi testlar (ong osti jarayonlarini o'rganish);
Gumanistik yondashuv asosidagi testlar (shaxs o'zini anglash darajasini aniqlash);

Ijtimoiy-psixologik yondashuv asosidagi metodikalar (munosabat va kommunikatsiya tahlili).

Shunday qilib, har bir metodika nazariy asosga ega bo'lib, u test topshiriqlarining mazmuni, tuzilishi va natijalarni talqin qilish yo'nalishini belgilaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, psixodiagnostik metodikalar inson psixikasini ilmiy asosda o'rganish va baholashning muhim vositasi bo'lib, ularning nazariy asoslarini chuqur o'rganish psixologik tadqiqotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. . Umumiy psixologiya asoslari.
2. . Psixik rivojlanish nazariyasi.
3. . Faoliyat, ong va shaxs.
4. . Insonni bilish psixologiyasi.
5. . Eksperimental psixologiya asoslari.
6. Psixodiagnostika va psixologik diagnostika bo'yicha o'quv qo'llanmalar.
7. Umumiy psixologiya faniga oid darsliklar (Oliy ta'lim muassasalari uchun).
8. Zamonaviy psixodiagnostik metodlar bo'yicha ilmiy maqolalar va tadqiqotlar.
9. Pedagogik psixologiya va differensial psixologiya bo'yicha adabiyotlar.
10. Psixologik testlar va ularni qo'llash metodikasiga oid manbalar.